

EESTI TEADUSTE AKADEEMIA JA EESTI KIRJANIKE LIIDU AJAKIRI

ÜHEST FONOTAKTILISEST KOLLISIOONIST (KIHNU NÄITEL)

JOEL SANG

Theodor Saar ja Aino Valmet nendivad „Vana Kandle” Kihnu-köite sissejuhatuses: „Palatalisatsioon Kihnu murrakus on omapärane, selle üksikasjad on alles ebaselged” (Saar, Valmet 1997: 35). Kuigi nähtust on hiljemgi siin-seal põgusalt käsitletud (Lonn, Niit 2002; Niit, Hennoste 2002: 133), pole selles küsimuses senini täit selgust. Asja teeb komplitseeritumaks see, et palatalisatsioon ja ta kaasnähud on pannud vankuma kihnu niigi keeruka ja ebastabiilse vokaalisüsteemi. Nii on „Eesti murrete sõnaraamatus” (EMS 1997) märksõna *kaas* all registreeritud kihnu vasted *koäs, kues, kuäs*. Või veelgi ilmekam näide: „Tabelis 4 on ära toodud diftongistumise tulemused eri vanuses naistel ja meestel pikkade vokaalide kaupa, st pole eristatud, kas diftong on täpselt *ua, uä*, või *oa, uõ* või *uo, üe* või *üö*” (Grigorjev jt 1997: 38). Ja sellise variatiivsuse kujunemises on üks osalisi just palatalisatsioon. Üldse on „palatalisatsioon eesti keele häälikusüsteemis sümmeetriat rikkuvaks ja tasakaalutust tekitavaks faktoriks,” kirjutab Mati Hint (1978: 112). Et käsitleda kihnu palatalisatsiooni süsteemselt, tuleb avardada vaatevälja ja paigutada see laiemasse raamistikku, mis on seadnud piirid häälikuliste arengutele. Käesoleval juhul näib sobivat taustsüsteemiks vokaalharmoonia.

1. Kokkuvõtlikult öeldes on vokaalharmoonia vokaalidevaheline kaugassimilatsioon, mis puudutab nende taga- ja eespoolsust ehk velaarsust ja palataalsust. Ehtsa vokaalharmoonia eristamiseks sarnastest nähtustest toob Kalevi

Wiik oma monograafias „Eesti vokaalharmonia” (Wiik 1988) sisse veel viis lisatingimust.¹ Olulisemad neist on järgmised: assimilatsioon peab olema üldine, s.t puudutama kogu sõnavara, ja toimima progressiivselt, s.t esisilbi vokaalide ees- või tagapoolsus määrab järgsilpide vokaalide iseloomu. Samas lubab Wiik lahkelt, et iga lingvist võib defineerida vokaalharmoniat ka lõdevemalt kui tema, jättes osa lisatingimustest kõrvale (Wiik 1988: 18). Käesolevas kirjutises kasutatakse seda võimalust, arvates vokaalharmonia alla ka regressiivsed assimilatsioonijuhud. Ja veel: ülevaatlikkuse huvides ei pruugita siin ilma tungiva vajaduseta näitesõnades foneetilist transkriptsiooni, sest arutlus käib põhiliselt fonoloogia ja fonotaktika tasandil, kus häälduslikel peensustel pole enamasti suuremat tähtsust. Pealegi õigustab sellist menetlust artikli praktiline sihiseade, mis avaldub selgemal kujul kirjutise finaalis: kihnu kirjakeele ortograafia väljatöötamine.

1.1. Nagu üldiselt teada, valitseb Kihnu murrakus tänini *ä*-, *õ*- ja *ü*-harmonia,² näiteks:

Enne levätegemist tuõ levälõemõ ning jahu tuba soojõnõma. Panõ leüge vesi ning umbõs puõl jahust lõimõssõ ning segä ette uõlõga läbi. Kata lõemõ piält tekigä kindi ning panõ sooja kohta apnõma. Kui taenas ond parajalt apu, sõtku ää, panõ juurõ piotäüs suõla ning naapaclu jahu, et taenas jäeks sjõtkõ. Kata piält kindi ning panõ viel sooja käde kerkümä.

Traditsioonilise vokaalharmoniaga viiksin ma kokku ka hilisema arengu, mida tavaliselt nimetatakse vokaalide velarisatsiooniks. Siin tingib teise silbi tagavokaal pearõhulise silbi eesvokaali muutumise tagavokaaliks, kusjuures palataalsus kandub üle sõnaalgulisele konsonandile. Nähtus on tuntud ka Võru murdes (vt Keem 1970: 24) ja keskmurdeski (Must 1965: 17), kuid Kihnu murrakus on see täiesti regulaarne: *tjakk* 'täkk', *njagu* 'nägu', *njapp* 'näpp' jne. Areng puudutab ka *i*-d ja *e*-d, mis muidu on vokaalharmonia suhtes neutraalsed: *kjõbõ* 'kibe', *sjõld* 'sild', *jõlus jõlm* 'ilus ilm', *sjõtma* 'sittuma', *jõrk* 'erk', *Jõnn* 'Enn'. Seletus saab olla ainult üks: mängus on regressiivne vokaalharmonia, nagu sõandab oletada ka Arvo Eek (2008: 106), kusjuures *i* ja *e* arvatakse samasse klassi teiste eesvokaalidega.³ Mind huvitab siin aga teine aspekt, mis viib meid artikli põhiteemale lähemale. See, mida nimetatakse vokaalide velarisatsiooniks, on teise kandi pealt depalatalisatsioon, millega kaasneb konsonantide palataliseerumine: pearõhulise silbi vokaal vela-

¹ Wiigi dünaamilise mudeli kõrval on võimalik ka staatiline pertseptiivne mudel, mille kohaselt vokaalharmoniat käsitletakse piiranguna (vt Help 1991).

² 1960. aastal täheldab Theodor Saar: „Nooremate keelepruugis on *ü* harmonia sõnade lõpul taandumas: *pietud, väetud, käetud, liegitud* jne. *pietüd, vietüd, käetüd, liegitüd* jne. asemel, seda peamiselt siis, kui eelmises silbis ei esine *ä, ü*” (Saar 1960: 30–31). Sellegipoolest on *ü*-harmonia praegugi vanema põlvkonna, s.t tollaste noorte hulgas üsna üldine, näiteks *sündümä* 'sündima', *süelümä* 'sügelema'.

Küll aga on üks piirkond, kus vokaalharmonia ilmutab lagunemise märke, nimelt hilisemad kirjakeelest pärit *us*- ja *tu*-liitelised tuletised: *piätüs ~ piätus, tähtsüs ~ tähtsus, sündmus, tühjus, ühistu*. Omapärane on see, et vokaalharmonia rakendub sel juhul poole sõna pealt, nii et sufiksi velaarid määrab tunnuste ja muutelõppude kvaliteedi: *piätüsõni, ühistutõlõ*.

³ Siin võib tuua paralleeli muistse arenguga, mille käigus alglaänemeresoome esisilbi *e* muutus regressiivse vokaalharmonia mõjul *õ*-ks (**velka > võlg*). Vt Viitso 1978; Holst 2001.

riseerub, andes oma palataalsuse eelnevale konsonandile või selle puudumisel poolvokaalsele *j*-ile. Oma suunalt langeb sõnaalguline palatalisatsioon (*täkk > t'akk ~ tjakk; sild > sjöld*) kokku klassikalise fonoloogilise palatalisatsiooniga, mis on valdavalt regressiivne, nimelt regressiivne assimilatsioon.⁴ Laias laastus on kirjeldatud käik, s.t palataalsuse kandumine pearõhulise silbi vokaalilt eelnevale konsonandile, analoogiline palatalisatsiooni kui nähtuse sünniga: enne lõpukadu palataliseeris *i* eelneva konsonandi (Kask 1972: 156). Loonud silla vokaalharmonia ja palatalisatsiooni vahele, asun vaatlema viimast.

2. Palataliseeruvate konsonantide hulk on Kihnu murrakus märksa laiem kui ühiskeeles, kus peenenduvad ainult dentaalid (Laugaste 1956: 74). Theodor Saare sõnul (1958: 127) võivad Kihnu murrakus palataliseeruda kõik kaashäälikud.⁵ Tüpoloogiliselt on see „konsonantide fonoloogiline palatalisatsioon...”, mis seisneb rõhulise silbi vokaalile järgneva konsonandi algusosa palataliseerimises, kusjuures vokaali ja konsonandi vahel võib olla lühikene *i*-line siirdesegment” (Viitso 1981: 50, vt ka Lehiste 1965). Jätan siin üksikasjaliku inventuuri tegemata ja siirdun nähtuse juurde, mis teeb kihnu palatalisatsiooniga seonduva eriti intrigeerivaks. See on metateetiline palatalisatsioon.

2.1. Iseenesest pole metateetiline palatalisatsioon eesti keeleruumis midagi harukordset. Tiit-Rein Viitso määratluse järgi on see rõhulise silbi vokaali fonoloogiline palatalisatsioon, mis seisneb kas *s e l g e* *i*-lise või *e*-lise segmenti häälendamises rõhulise silbi vokaali ja sellele järgneva palataliseerimata konsonandi vahel, ning on tavaline Mulgi ja Tartu murdes (Viitso 1981: 50–51; vt ka Keem 1959).⁶ Kihnu murrakus on see siirdesegment *e*-line ja ka järgnev konsonant enamasti palataliseeritud. Metatees puudutab üksnes tagavokaalseid sõnu: *su^epp: supi; no^ett: notid; o^ekk: oki* 'vokk: voki'; *pu^ell: pulli; mu^enn 'käbi', pl part mu^enna; ka^emm: kammi, pl part ka^emma; va^eng: vanggi; vo^erst: vorsti, pl part vo^ersta; sa^ent: sandi; to^ehm: tohmi* 'loll: lolli'. Sama vaheldus toimub *e*-tüvelistes sõnades: *va^eht: vahe; ja^eht: jahe; õ^ers: õrrõ; kõ^ers: kõrrõ*. Metateetilisest palatalisatsioonist on haaratud ka sisekaolised verbivormid: *ta^esma 'tassima', õ^epma: mia õpi; a^erstmine; pa^esn 'passinud', o^etskõ 'otsige*. Eek käsitleb neid ülilühikese järelosisega vokaalühendeid järjekindlalt diftongidena (Eek 2008: 131). Viitso aga on seisukohal, et konsonandile eelnevat *i*-list või *e*-list segmenti on raske pidada diftongi järelokomponendiks (Viitso 1981: 87). Võtmata selles küsimuses seisukohta, kasutan ma edaspidi termineid *diftong* ja *triftong* tähistamaks ka selliseid järjendeid nagu *a^e* ja *ua^e*. Vahel on palatalisatsioonist sündinud ühend võtnud Kihnu murrakus täisväärtusliku diftongi kuju, näiteks sõnas *toehm* 'loll'.

Siiamaani on kõik lihtne: metateetiline *e* esineb vormides, kus teises silbis on lõpu- või sisekao tõttu *i* välja langenud. Kui teises silbis on *i*, siis metatees puudub. Seega regulaarne vaheldus: *ko^ett: koti; to^erkma: torgid* jne.

⁴ Progressiivset palatalisatsiooni võib kohata Võru murdes (*haa^enaq* 'heinad') ja sporaadiliselt Põhja-Eestis.

⁵ See väide vajab kontrollimist. Ilmselt ei erista Saar tavalist ja metateetilist palatalisatsiooni (*ja^eht, rua^ev* 'kraav'), mille puhul palataalsust kannab siirdevokaal, mitte konsonant.

⁶ Viitso näeb toimunut fissioonina: palataliseeritud konsonandi lagunemisenä palataliseerimata konsonandiks ja sellele eelnevaks palataalseks vokaaliks (Viitso 2003: 191).

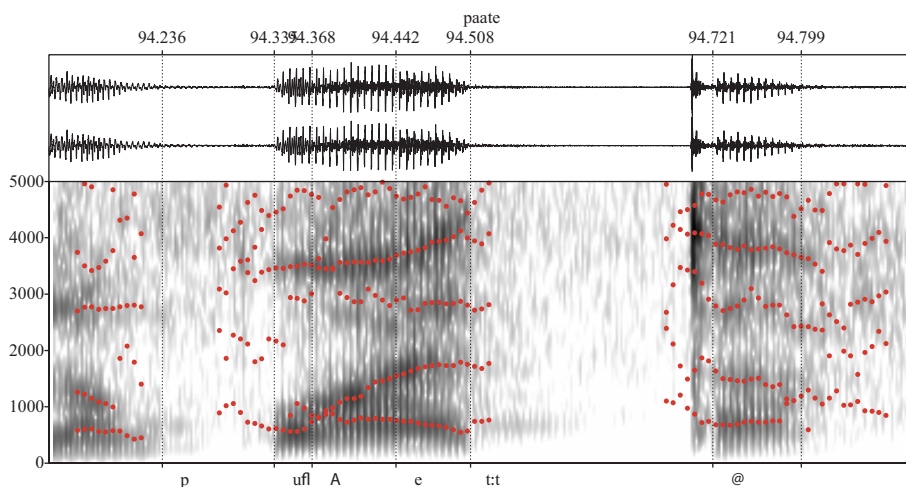
Analoogne on see ka Mulgi ja sageli Tartu murdes ning mujal, kus metateetilist palatalisatsiooni esineb.

Keerulisemaks läheb asi siis, kui asume vaatlema algselt pika tagavokaaliga sõnu, mis Kihnu murrakus on läbi teinud diftongistumise, näiteks *pu^aet*: *puadi*; *lua^es*: *luasi* 'klaas: klaasi'; *sua^ekõst* 'saakidest'; *rua^esma* 'tööd murdma': *mia ruasi*; *sua^egma* 'saagima'; *tuõel*: *tuõli* 'tool: tooli'; *kuõerma* 'koorima': *mia kuõri*. Siinne kirjakuju on teataval määral idealisatsioon, sest läbi aegade on seda tüüpi vorme kirja pandud erineval moel: *ruät* 'traat' (Saareste 1920); *kuäs* 'kaas' (Kask 1927); *puak* 'paak'; *puet*: *puadi* (Must 1948), *puät*: *puadi* (Must 1998: 151); *rua^ev* ~ *ruäv* 'kraav' (Saar, Valmet 1997: 36); *puätõga* 'paatidega' (Saar 1998: 161); *pu^aer* 'paar' (Aavik, Soosaar 2009: 117).

Millega siin on tegemist, kas dialektoloogide erineva eelhäälestuse ja subjektiivse muljega või tegeliku variatiivsusega?

2.2. Et selgust saada, põikasin katselise foneetika radadele. Lasin neljal nooremal ning neljal vanema põlve kihnlastel tõlkida kihnu keelde kriitiliste sõnadega lauseid. Lindistusi üle kuulates tabasin tõesti teatavaid kõikumisi, mis ei sõltu informantide soost ega vanusest. Ootuspäraselt oli variatiivsus kõige suurem diftongistunud pika *a*-ga sõnades.

Tõsikindla teabe hankimiseks pöördusin kahe sõltumatu eksperdi, Meelis Mihkla ja Pärtel Lippuse poole ja palusin neil analüüsida ühelt informandilt lindistatud ainsuse nimetava ja mitmuse osastava vorme, mida ma kuuldeliselt identifitseerisin kui *pu^aet*, *pu^aeta*. Mind huvitas eelkõige see, kas siin võib tuvastada triftongi *ua^e* või hoopis diftongi *uä*. Tulemus oli mõneti üllatav. Kui spektrogrammid ja kõnelaine kontuurid olid sisuliselt kokkulangevad, nagu korraliku aparatuuri kasutamisel peabki sündima, ei langenud kõnelaine liigendus ja foneemide määrangud kahel foneetikul sugugi kokku. Lippus sai pluurali partitiivi kujuks triftongilise *pu^aeta* ~ *pu^aeta*, kusjuures sõna lõpuhäälik on tugevasti redutseerunud (vt joonist 1).

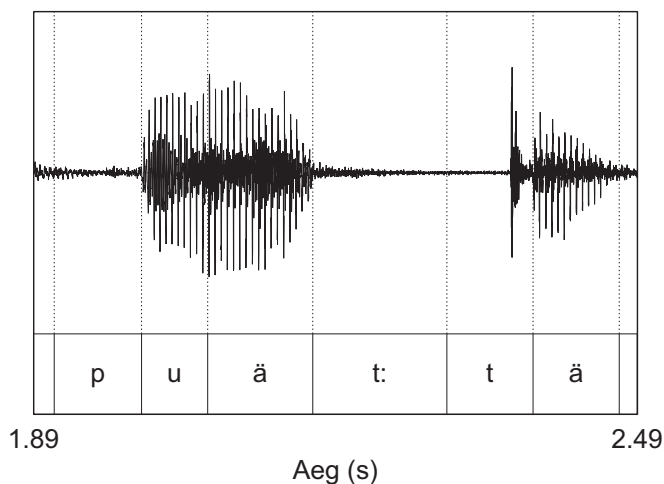

Joonis 1.

See tulemus on nii teoreetiliselt kui ka intuiitiivselt igati vastuvõetav. Seevastu Mihkla fonologiseering *puätä* (vt joonist 2) tekitab mitmeid kõhklusi, milleni me kohe jõuame. Ilmselt on ekspertiisitulemuste lahknevuse taga fundamentaalne pidevuse ja diskreetsuse probleem, see, kuidas me kõiksust lõikudeks jagame ja kategoriseerime. Tähtis koht on siin introspektsioonil. Pärast lindistamist kinnitasid kõik kaheksa informanti minu pärimise peale, kuidas nad vastavat partitiivivormi tajuvad, justkui ühest suust, et tegemist on triftongi, mitte diftongiga *uä*.⁷

Joonis 2.

3. Miks see küsimus mind erutab? Erutab seepärast, et kui peab paika dialektoloogias kinnistunud seisukoht, et kõnealusel juhul on tegemist diftongiga *uä* (Niit, Hennoste 2002: 133), mida näib toetavat ka Mihkla analüüs, siis on siin kahe vastassuunalise jõu, vokaalharmonia ja metateetilise palatalisatsiooni konflikt, kusjuures üks neist peab taanduma.⁸ Diftong *uä* (rääkimata vormist *puätä*) on vastuolus kihnu vokaalharmonia reeglitega.⁹ (Tõsi küll,

⁷ Pahupidise seletuse annavad Lonk ja Niit (2002: 22): „Pikk *a* ja *o* diftongistuvad palatalisatsiooni kao tagajärjel järgmiselt: ...Khn \bar{a} > $u\bar{a}$ ~ $u\bar{a}$ ~ $u\bar{e}$, \bar{o} > $u\bar{e}$, kusjuures nõrgaastmelises vormis asendub diftongi järelkomponent: *suär* ~ *suär*: *suäre*, *luës*: *luäne* 'jäätunud veelomp', *kuël*: *kuëli*.” Palatalisatsioon rakendub diftongi järelkomponendile, mitte ei diftongista pikka vokaali; primaarne on palataliseerimata vorm, nii et saab rääkida üksnes palatalisatsiooni rakendumisest, mitte selle kaost.

⁸ Kui *uä* pole lihtsalt kirjaviga, siis leiab kollisioon aset ka vormides, kus *e*-aines pole metateetilise palatalisatsiooni sünnitus, vaid teist algupära, näiteks *ruä* 'krae' (Saareste 1920), *puä* 'pae' (Kask 1927) või *mia suä* 'mina saen' (Saar 1960). Mari Musta ülestähendustes kohtab isegi sellist ränka vokaalharmonia rikkumist nagu *suägä suätässe* 'saega saetakse' (Must 1948).

⁹ Kalevi Wiik lahutab ehtsast vokaalharmoniast selle sugulasnähtused, mille alla ta arvab muu hulgas metafoonia ja silbisese kooskõla (Wiik 1988: 24). Oma arvamuses käesoleva artikli kohta kirjutab ka Tiit-Rein Viitso: „Et Kihnus on esindatud nii klassikaline vokaalharmonia (vokaalide progressiivne assimilatsioon) kui ka klassikaline metafoonia ehk umlaut (vokaalide regressiivne assimilatsioon), on kurb, kui nende ühisnimetuseks valitakse vokaalharmonia. Iseenesest on vokaalharmonia ja metafoonia segiajamine hämmas-

juba Saareste on registreerinud paradoksaalse vormi *kurät*, ent vandesõnade puhul on erandid lubatavad.) Aga vahest ei tajutagi siin mingit teravat konflikti. Küllap on siin mängus erinevad tasandid: kõneleja fonoloogilises süsteemis on triftong, mille foneetiliseks realisatsiooniks (allofoonideks) võib olla *ua*, *ua^e* või *üä*. Olgu seletus milline tahes, karta on, et metateetiline palatalisatsioon taandub selles tüübis niikuinii ühiskeele mõjul. Seda kinnitab ka kirjeldatud test: pool noorematest vastanutest eelistas juba ühiskeelele omast malli *puat'*, *kuas'*.

Diftongistunud *o*-ga sõnades toob metateetiline palatalisatsioon kaasa kergemaid komplikatsioone: lõhub üksnes paradigma ühtsuse, modifitseerides diftongi järelosist. Theodor Saar (1958: 128) kirjutab: „Sama nähtus [mis diftongistunud pika *a* korral – *J. S.*] esineb ka *uõ* puhul: *puel*: *puõli*, *nuel*: *nuõlõ*, *suen*: *suõnõ* jne. *e* tekkimine seletub järgmisest asjaolust: palataliseerimise tõttu peaks olema – *puõ^el*, *nuõ^el*, *suõ^en* jne. *e* mõjul aga muutub *õ* *e*-ks.” See muutus pole aga täies ulatuses aset leidnud, ikka võib veel kuulda vorme *ruõs* 'roos', *kuõ^eka* 'kooke', *kuõ^ermata* 'koomimata' jne. Osa neist on kirjasõnaski dokumenteeritud: *kuõ^el*: *kuõli* (õpõtaja), *uõ^ep* 'hoop, pagi' (Aabets 2009: 23, 41); *kuõ^es*: *kuõsi* (Kihnu lugõmik 2004: 57), *laulukuõer* (Aavik, Soosaar 2009: 57). Viimaste puhul võib aga olla tegemist juba murde sihipärase restauratsiooniga kihnu kirjakeele loomise käigus.

4. Elavas keeles on variatiivsus ja igasugused assimilatiivsed arengud loomulikud nähtused. Seepärast võib kerkida küsimus, miks on siin pööratud nii palju tähelepanu invariantide otsimisele. Kui 2003. aastal hakati kokku seadma esimest läbinisti kihnukeelset trükist, „Kihnu lugõmikku”, tuli otsustada, mida võtta, mida jätta. See tähendas ühtlasi esimest sammu kihnu kirjakeele loomisel, s.t murde normimisel. Üks jooni, mis annab Kihnu murrakule omapärase hääldusliku mündi, on metateetiline palatalisatsioon, mis ilma kirja toeta võib lähiajal häabuda. Otsustati märkida seda foneetilise transkriptsiooni loogikast lähtudes üla-*e*-ga, nagu mõnes oma kirjatöös oli teinud ka Theodor Saar. Nii loodeti säilitada kogu paradigmas tüve ühtsus, teha vormimoodustus läbinähtavaks (*su^epp*: sg gen *supi*: sg part *suppi*: pl nom *supid*: pl gen *su^eppõ*: pl part *su^eppa* jne), sattumata sealjuures vastuollu kirjakeele ortograafia põhimõtetega, mis ei luba kirjutada diftongile järgnevat klusiili kahe tähega (**sueppi*). Tähtis koht oli didaktilistel kaalutlustel, sest esmajoonnes oli tarvis soetada kirjavara kihnu keele õpetamiseks kohalikus koolis.

Esiialgu peeti sellest konventsioonist kenasti kinni: tavalist konsonandi peenendust ei tähistatud, metateetilist palatalisatsiooni märgiti üla-*e*-ga. Kihnu kirjastustegevuse laienedes kippus aga asi minema isevoolu teed. Viimase aja trükistes on siginenud *e* ka *i*-listesse vormidesse, kus seda kõigi eelduste kohaselt olema ei peaks: *pa^elgid*, *mu^ellikas*, *a^endis*, *to^enni*, *pa^essis*, *nu^et-sid*, *o^etsi* jne (Kudas kihnlasõd Manõja vallutasid 2008); *ka^essipiägä*, *ta^entsi*,

tavalt sage nähtus, mille põhjuseks on see, et pahatihti on registreeritud vaid sõnade või tüvede vokaaliskeletid, nende dünaamikat või dünaamika tüüpe ei tunta. Siin on dünaamika aga selge. Vokaalharmooniale, metafooniale ja palatalisatsioonile ühise nähtuse taustsüsteemi nimetuseks võiks olla... kooskõla, mille võõrsõnaliseks vasteks on harmoonia.”

Palatalisatsiooni ma küll kahe esimesega ühte patta ei paneks. Ja Wiigilt saadud voli-ga lõdvendada omal äranägemisel vokaalharmoonia definitsiooni kasutan ma siin nii progressiivse kui ka regressiivse vokaale puudutava assimilatsiooni puhul katusmõistena vokaalharmooniat.

saenti, vaelmis, koetid, paelgi, puelli, aellid, koetti jne (Aabets 2009). Millega siin on tegemist? Kas kirjaveaga, väärtõlgendusega või on metateetiline palatalisatsioon kirjatahe autoriteedi najal (mis on soodustanud näiteks sõnalalgulise *h* ekspansiooni koolitatud inimeste kõnes) üldistumas kogu paradigmasse? Analoogial on keskne osa niisuguste paradigmade korrastamisel, kuhu süntagmaatilised häälikumuutused on toonud segadust. Viimase hüpoteesi kontrollimiseks lasin nimetatud kaheksal katseisikul linti lugeda „Aabetsist” võetud (vigaseid?) lauseid. Kõik nad ignoreerisid kirjapilti ja hääldasid asjaomaseid sõnu, palataliseerides üksnes konsonanti. Niisiis ikkagi kirjaviga. Aga mitte juhuslik, ei tea kust siginenud kirjaviga, vaid see põhineb autoriteedil, nimelt Theodor Saare autoriteedil.

4.1. Theodor Saar on teinud Kihnu pärandkultuuri ja murde talletamisel kiiduväärset tööd. Tema ülevaated Kihnu murraku häälikutest ja grammatikast võiksid olla heaks põhjaks kihnu kirjakeele loomisel, sest ta kirjeldab eeskätt *langue*'i, mitte *parole*'i, s.t rohkem süsteemi kui variatiivsust: „Eelnev keeleline materjal on peamiselt koostatud, materjal hangitud töö kirjutaja enese keelepruugi alusel” (Saar 1958: 199). Üldjoontes on Saar tabanud õigesti kihnu palatalisatsiooni olemuse, kuid langenud siiski ühes punktis eksituse ohvriks: „Esihäälikud palataliseeruvad siis, kui *i*-d ei esine ja kui *i* esineb (*tu^{ett}: tu^{eti}, ko^{ett}: ko^{eti}, pu^{enn}: pu^{enni}, ku^{ell}: ku^{elli}, ka^{ess}: ka^{essi}” (Saar 1958: 127). Asi on selles, et artikulaatorsetel põhjustel avaldub tavaline konsonandi palatalisatsioon kõige selgemalt just dentaalide puhul. Üldse on Saar kaldunud märgistama tugevat palatalisatsiooni üla-*e*-ga: *tra^{ell}alla-tru^{ell}alla* (Saar 1958). Ilmselt on „Aabetsi” koostajad teda pimesi usaldanud, kaalumata vastavaid vorme oma keeletunde alusel.*

Pimesi ei tasu usaldada isegi selliseid keeleteaduse korüfeesid nagu Andrus Saareste. Kas ei saanud diftongi *uä* tuvastamine Kihnu murrakus alguse just temalt? Oleks Saareste vastava häälikuühendi kirja pannud triftongina *uae* või *ua^e*, oleksid teised dialektoloogid tema sabas seda ehk samuti tähistama hakanud. Olen ikka juurelnud selle üle, kuidas määratakse murde ülestähendamisel foneetilises transkriptsioonis kindlaks ühe või teise hääliku täpne kvaliteet – mingeid häälikuetaalone ju ei ole. Küllap mängib peamist rolli traditsioon või murdekoguja eelhäälestus, mille põhjal ta otsustab, kas tegemist on näiteks madaldunud *u*-ga või kõrgenenud *o*-ga. Kuivõrd on meie murdekogud üldse foneetilises transkriptsioonis? Näiteks taga-*i* on ilmselt puhas keeleajalooline teoretiseering.

5. Mis meie vaatlusest selgus? Kihnu murrakus pörkavad kokku kaks jõudu: progressiivne vokaalharmoonia ja regressiivne metateetiline palatalisatsioon, mis resulteeruvad diftongistunud pika *a*-ga sõnade korral lubamatus ühendis *uä*. Konflikt jääb foneetika tasandile, sest kihnlased fonologiseerivad vastavat ühendit triftongina */uae/*. Kui on sihiks kaitsta kihnu omapärast palatalisatsioonimalli ühiskeelse uususe tasalülitava toime eest, siis tuleks seda ka kirjas kajastada. Otstarbekas oleks lähtuda fonoloogiast ja fikseerida see kihnu kirjakeeles triftongina *ua^e*. Selline tähistusviis tagaks noomeni ja verbi paradigmas tüve ühtsuse ja läbipaistvuse, mis on oluline kihnu keele õpetamisel koolis.

Kirjandus

- Aabets 2009. Koostaja Külli Laos. Pärnu: Kihnu Kultuuri Instituut.
- Aavik, Sven, Soosaar, Mark. 2009. Kihnu Virve. – Kihnu Jõnnust Kihnu Virveni. Pärnu: Kihnu Kultuuri Instituut.
- Eek, Arvo 2008. Eesti keele foneetika I. Tallinn: TTÜ kirjastus.
- EMS = Eesti murrete sõnaraamat. II köide, 7. vihik. juure–kabjakene. [Tallinn:] Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut, 1997.
- Grigorjev jt 1997 = Piret Grigorjev, Leelo Keevallik, Ellen Niit, Leho Paldre, Kristi Sak, Ann Veismann, Kihnu murde assimileerumise mustreid Manilaiul. – Pühendusteos Huno Rätsepale. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 7.) Tartu: Tartu Ülikool.
- Help, Toomas 1991. Vokaalharmoonia eesti murretes. – Keel ja Kirjandus, nr 1, lk 24–33.
- Hint, Mati 1978. Häälikutest sõnadeni. Emakeele häälikusüsteem üldkeeleteaduslikul taustal. Tallinn: Valgus.
- Holst, Jan Henrik 2001. Die Herkunft des estnischen Vokals ö. – Suomalais-ugrilaisen Seuran aikakauskirja 89, lk 57–98.
- Kask, Arnold 1927. Noomeni ja verbi morfoloogiline ülevaade Kihnus. Käsikiri Eesti Keele Instituudi murdearhiivis.
- Kask, Arnold 1972. Eesti keele ajalooline grammatika. Häälikulugu. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool. Eesti keele kateeder.
- Keem Hella 1959. Epenteetilisest palatalisatsioonist tartu murdes. – Emakeele Seltsi aastaraamat IV (1958). Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, lk 145–151.
- Keem, Hella 1970. Tartu murde tekstid. (Eesti murded III.) Tallinn: Valgus.
- Kihnu lugõmik 2004. Koostanud L. Leas, K. Sepp, E. Vesik. Toimetanud J. Sang. Kihnu: [SA Kihnu Kultuuriruum].
- Kudas kihnlasõd Manõja vallutasid 2008. Pärnu: Kihnu Kultuuri Instituut.
- Laugaste, Gerda 1956. Konsonantide palatalisatsioon eesti keeles. – Ajaloo-keeleteaduskonna töid. Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised. Vihik 43. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, lk 74–85.
- Lehiste, Ilse 1965. Palatalization in Estonian. – Estonian Poetry and Language. Studies in honor of Ants Oras. Stockholm: Vaba Eesti, lk 136–162.
- Lonn, Varje, Niit, Ellen 2002. Saarte murde iseloomustus ja liigendus. – Saarte murde tekstid. Eesti murded VII. Toim E. Juhkam. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- Must, Mari 1948. Häälikuline ülevaade Kihnu murdest I. Konsonantism. Käsikiri Eesti Keele Instituudi murdearhiivis.
- Must, Mari 1965. Keskmurde tekstid. Tallinn: [Keele ja Kirjanduse Instituut].
- Must, Mari 1998. Sissejuhatuseks. – T. Saar, Kihnu raamat. (Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised nr 68.) Tallinn.
- Niit, Ellen, Hennoste, Tiit 2002. Südaeesti murded. – Karl Pajusalu, Tiit Hennoste, Ellen Niit, Peeter Päll, Jüri Viikberg. Eesti murded ja kohanimed. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Saar, Theodor 1958. Kihnu murde häälikud. Käsikiri Eesti Keele Instituudi murdearhiivis.
- Saar, Theodor 1960. Ülevaade Kihnu verbist. Käsikiri Eesti Keele Instituudi murdearhiivis.

- S a a r, Theodor 1998. Kihnu raamat. (Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi Toimetised nr 68.) Tallinn.
- S a a r, Theodor, V a l m e t, Aino 1997. Kihnu murrakust. – Vana Kannel VII: I. Kihnu regilaulud. Tallinn: Eesti Kirjandusmuuseum. Eesti Rahvaluule Arhiiv. Eesti Keele Instituut. Folkloristika osakond.
- S a a r e s t e, Andrus 1920. Häälikulooline uurimus Kihnu murdest. Konsonandid. Käsikiri Eesti Keele Instituudi murdearhiivis.
- V i i t s o, Tiit-Rein 1978. Läänemeresoome esimese silbi *õ* ajalugu. – Keel ja struktuur 10. Tartu, lk 81–117.
- V i i t s o, Tiit-Rein 1981. Läänemeresoome fonoloogia küsimusi. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- V i i t s o, Tiit-Rein 2003. Rise and Development of the Estonian Language. – Estonian Language. Ed. M. Ereht. *Linguistica Uralica*. (Supplementary Series 1.) Tallinn: Estonian Academy Publishers, lk 130–230.
- W i i k, Kalevi 1988. Viron vokaalisointu. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

On a Phonotactic Collision (on the Example of Kihnu Subdialect)

Keywords: phonotactics, dialectal vowel system, vowel harmony, palatalization

A collision of two opposite forces – progressive vowel harmony and regressive palatalization, both at work in the Estonian subdialect of Kihnu – is analysed.

For the Estonian sound system in general, palatalization is a factor disturbing symmetry and creating disbalance. At Kihnu, in particular, we hear methatetic palatalization, which consists in a clear *e*-segment pronounced between the vowel of a stressed syllable and the consonant to follow the vowel (e.g. *su^epp*, *vo^ekk*, *va^eng* etc).

The phonotactic conflict concerns words with a diphthongized long *a*, transcribed by Estonian dialectologists as *puät* < *paat* 'boat'; *ruäv* < *kraav* 'ditch'; *kuäs* < *kaas* 'lid'. As the vowel harmony dominating in Kihnu subdialect does not allow for clusters containing both velar and palatal vowels we seem to have a clear case of anomaly. However, interviews with eight local informants reveal that due to an interplay of different linguistic levels no direct conflict is perceived by the speakers. Notably, the phonological system of the speaker contains a triphthong /*uae*/, the phonetic realizations (allophones) of which may sound *ua*, *ua^e* or *uä*.

Joel Sang (b. 1950), PhD, Editor-in-chief of magazine *Keel ja Kirjandus*, *kk@eki.ee*